

Максимець О. М.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук

Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

РОЗВИТОК СУФІКСАЛЬНОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКІВ ІЗ ТРАНСПОЗИЦІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ (УТВОРЕННЯ ІЗ НУЛЬОВИМ СУФІКСОМ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ)

Анотація. Деривати із загальним словотвірним значенням опредметненої дії становлять значну групу лексики в українській мові. Систему формантів, що беруть участь у творенні таких іменників, утворюють праслов'янські, власне українські та запозичені суфіксальні морфеми. У роботі ми визначаємо лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників чоловічого роду з нульовою флексією, простежуємо їх динаміку та сферу функціонування.

Іменники чоловічого роду, утворені за моделлю ДО + -Ø-, які позначають тривалу дію більшої чи меншої інтенсивності, становлять основний масив розглядаєних похідних, наприклад: *випас, друж, вируб*. Рідше вони позначають дію одноактну, наприклад: *кив, мах, потиск, доторк* тощо.

Девербативи, утворені за розглядовою моделлю, тяжіють до різних лексико-словотвірних груп, що є свідченням семантичної поліорієнтації нульового форманта. Це іменники на позначення переміщення, пересування, наприклад: *наступ, проїзд*; комунікативної діяльності: *поклик, спів*; вчинків: *захист, підкуп*; морально-етичних взаємин, стосунків між людьми: *захист, пересуд*; звукових процесів, що супроводжують дію: *вереск, тріск* тощо.

У новій українській мові ХІХ ст. започатковано формування ЛСГ іменників розглядуваної структури на позначення дій, що належать до різних галузевих сфер, за рахунок яких у ХХ ст. активно формується українська термінологічна лексика: *замір, винайм, розслід* тощо. Протягом ХІХ – п. пол. ХХ ст. в основному сформувалася ЛСГ іменників на позначення інтелектуальної діяльності: *здогад, роздум* та ін.

Позитивна динаміка властива для продуктивності розглядуваної моделі іменників зі значенням комунікативної діяльності, звукових процесів, дій, що належать до різних галузевих сфер. Спадна динаміка характеризує процес творення розглядаєних девербативів зі значенням руху, іменників на позначення вчинків людини (більшість цих похідних належить до фонду давньої руськоукраїнської мови), іменників на позначення стосунків між людьми, іменників зі значенням стану, іменники на позначення інтелектуальної діяльності, які у другій половині ХХ ст. продовжують активно вживатися, проте інновативними утвореннями не поповнюються.

Ключові слова: словотвір, опредметнена дія, іменник, суфікс, історія, розвиток.

Постановка проблеми. У сучасній українській мові віддієслівні іменники становлять значний шар лексики. Такі утворення є наслідком транспозиції дієслівної основи в іменникову і визначаються досить широкими можливостями.

За структурними ознаками такі іменники утворюють багату і складну систему лексико-словотвірних типів, що формувалася протягом тривалого історичного періоду. Тому поряд зі спільнослов'янськими суфіксами (-нн(я), -тт(я), -Ø, -б(а), -ок, -от, -н-я) в українській мові наявні суфікси іншомовного походження (-аці(j), -аж, -ур(a)). Кожен словотвірний тип на позначення опредметненої дії характеризується певними семантичними особливостями. Саме цим і зумовлюється активність вжитку іменників кожного словотвірного типу та сфера їх стилістичного використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливість дериваційної структури та своєрідність семантики віддієслівних іменників зумовили неослаблений інтерес до їх вивчення. Вчені зазначають, що дослідження словотвірної структури віддієслівних іменників сучасної української літературної мови як мікросистеми взаємозалежних елементів, що склалася в процесі еволюції мови та формування її літературного різновиду, має значний теоретико-пізнавальний і практичний інтерес [8, с. 35]. У вітчизняному мовознавстві предметом розгляду стали походження, склад та продуктивність транспозиційних формантів, що беруть участь у творенні згаданих похідних, їх мотивувальна база тощо [1, с. 128; 9, с. 111–113].

Дериваційний аспект вивчення віддієслівних похідних дав підстави для вибудови концепції словотвірної категорії опредметненої дії [3, с. 143–144; 4, с. 22–28] або категорії опредметнених значень дієслівних предикатів [7, с. 207]. В. Олексенко підкреслює, що «за своєю природою і механізмом утворення словотвірна категорія опредметнених значень дієслівних предикатів належить до словотвірних категорій особливого типу» [там само].

Метою статті є визначити лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників чоловічого роду з нульовою флексією, простежити їх динаміку та встановити сферу функціонування.

Виклад основного матеріалу. На думку вчених, нульові словотвірні засоби давньосхіднослов'янської мови ХІ – ХІІІ ст. виникли на основі матеріально виражених тематичних суфіксів індоевропейської епохи [11, с. 286]. Саме тому слова, утворені таким способом, спочатку мали у своєму складі кореневу, суфіксальну і флексійну морфеми, напр.: *ходь - *cho - d - o - s* [6, с. 38]. Такі назви належали до тематичних утворень. Учені також вказують, що значний вплив на відповідні іменники мали їх дериваційні зв'язки з вербативами. Спочатку іменники й дієслова «перебували в паратактичних словотвірних відношеннях», згодом, уже в пра-

слов'янській мові, вони стали сприйматися як похідні, і, врешті-решт, це стимулювало творення нових віддієслівних іменників [2, с. 21].

Нульовий суфікс продукує девербативи з різними грама-тичними показниками роду й числа, зокрема: іменники чоловічого роду з нульовою флексією (типу *виклад, напад, хід*), жіночого роду з нульовим закінченням і флексією -а (*біль, від-повідь, перемога*) та множинні іменники з флексією -и (*вибори, мандри*) [5, с. 6]. Більшість таких дериватів утворюється на базі префіксальних дієслів. Отже, префіксація стимулює процеси нульсуфіксального девербативного словотворення [10, с. 12].

Іменники – назви предметної дії, утворені за моделлю «ДО +О-», співвідносяться з дієслівними основами різних структурних типів: з основами на -а/-и- (*виділі ← виділяти, виділити*), -ува/-а- (*відруб ← відрубувати, відрубати*), -ува/-и- (*відвар ← відварювати, відварити*), -а/-і- (*воркіт ← воркотати, воркотіти*), -і/-ну- (*вис ← висіти, виснути*), -а/-О- (*випас ← випасати, випастити*), -и/-О- (*вивіз ← вивозити, вивезти*) [7, с. 156]. Іменники зі значенням предметної дії, утворені за цією моделлю, становлять основну масу нульсуфіксальних девербативів. Значна їх частина позначає тривалу дію більшої або меншої інтенсивності [5, с. 6]. Згаданий словотвірний тип на різних етапах розвитку української мови був досить продуктивним. Обстежені джерела кінця XVII – XVIII ст. містять чимало таких утворень, наприклад: *и въ томъ осмотрѣ явилось такъ* (ДДГ 1732 271), *чтоб к нгмушиол на сторожу* (1734 238), *Казалемъ, что въ осени учинится заоръ по половинѣ* (МатТим 1717–1734 I 278). За нашими спостереженнями, протягом XIX ст. коло цих дериватів значно розширюється, наприклад: *огляд* (К-О II 310), *перелив* (399), *розділ* (III 128), *вивід* (Ж 70), *вивяв* (94), *набір* (464), *розгляд* (815), *розкид* (820), *розлив* (822), *вирост* (ЛФр 32), *відпад* (36), *вклад* (39), *закоп* (76), *збір* (84), *наплив* (134), *обмін* (149), *полиц* (179) та ін. Продовжує збільшуватися чисельність іменників зазначеного типу і наприкінці XIX – на початку XX ст. Так, «Русско-українській словарь» М. Уманця і А. Спілки та «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка містять чимало таких утворень, наприклад: *заміс* (УміСп 268), *випас* (470), *почин* (509), *обмір* (548), *обжин* (596), *перекис* (637), *помел* (1058), *квіт* «цвітіння» (1094), *вимір* (Гр I 170), *друж* (449), *опис* (III 56), *похит* (386). Продуктивність цього словотвірного типу зберігається і в другій половині XX ст. Так, у «Словнику української мови» в 11 томах маємо значну кількість таких іменників, більшість з яких фіксується вперше, наприклад: *вируб* (СУМ I 476), *вигрів* (380), *вилів* (424), *висів* (484), *запуск* (III 283), *обкіс* (V 512), *розігрів* (VIII 682), *розкрий* (716), *розкур* (719), *розстил* (817) та ін.

Віддієслівні іменники чоловічого роду з нульовим суфіксом можуть позначати й одноактну дію. Семельфактивність репрезентується утвореннями, в яких виступає твірна основа інфінітива з усиченою фіналлю [9, с. 71].

Нульсуфіксальні утворення на позначення одноактної дії функціонували вже в новій українській мові кінця XVII – XVIII ст.: *Хотѣли быти Богу равные, покоры жадной ему и поклона не отдаючи* (МатТим II 1656–1771); *Вм добродѣлицѣ низки(й) мой уклонъ отдаю* (ПЛ 1723 35).

Протягом XIX ст. продовжується активне творення розгля-даних девербативів: *почин* (К-О II 643), *скокь* (Зак.519), *взгляд* (Ж 67), *впис* (123), *запис* (262), *заріз* (267), *відблиск* (ЛФр 34), *замах* (77), *притиск* (195), *промах* (198).

Тенденція до зростання кількості аналізованих похідних зберігається протягом XX ст. Обстежені джерела початку XX ст. фіксують такі деривати: *вибрик* (Гр I 147), *викрут* (165) “виверт”, *дотик* (433), *закид* (II 47), *запит* (79), *згад* (136), *кив* (236) “кивок”, *мах* (412), *погляд* (III 232), *подмух* (242), *подув* (247), *стриб* (IV 215), *усміх* (357), *хід* (399), *вприск* (Саб 54), *сплох* (УміСп 330), *обмах* (821), *втиск* (1073). В «Українсько-російському словнику» за ред. І. Кириченка подано кілька новотворів згаданого типу: *виблиск* (К I 132), *видих* (145), *вимах* (164) “взмах”, *вискік* (188), *зблиск* (II 173), *наскок* (652), *оберт* (III 16), *поблиск* (470), *позирк* (IV 45), *позір* (47) “погляд”, *позіх* (47), *покрут* (79) “оберт”, *полиц* (87), *посмик* (233) “ривок”, *поштовх* (302), *підморг* (388), *розчерк* (V 24), *укус* (VI 184). «Словник української мови» в 11 томах теж містить чимало таких дериватів: *вдих* (СУМ I 311), *викид* (405), *доторк* (II 394), *змах* (III 613), *подум* (VI 760), *позіх* (817), *прилив* (VII 656), *спалах* (484), *укол* (X 419) тощо.

Маємо кілька таких новотворів і на сучасному етапі розви-тку української мови, наприклад: *прикноп* (ЛСІ 2012–2013 125), *приштил* (ЛСІ 2012–2013 126), *розфокус* (ЛСІ 2015–2016 159).

Розглядувані утворення реєструються і в регіональному мовленні: *натиск* (Он I 478), *скок* (II 224), *зрив* (Чаб II 114).

Значна частина девербативів із нульовим суфіксом на позначення предметної дії (стану) тяжіє до різних лексико-словотвірних типів.

1. Іменники на позначення переміщення, пересування.

У новій українській мові триває становлення ЛСГ нульсу-фіксальних девербативів зі значенням руху.

Обстежені пам'ятки кінця XVII – XVIII ст. фіксують непо-одинокі деривати зазначеного типу: *всю зиму на выліотъ проходить* (МатТим 1659 I 143), *[Бог звѣздамъ] даль и бѣги розмаити* (1656–1771 I 79), *чтобъ не учинили побегу* (ДДГ 1746 73); *И по отходѣ Его долго оній Онищенко былъ живъ* (1750 308); *для снаднѣйшого своЕго уходу* (1712 227).

Процес формування цього ЛСТ продовжується протягом XIX ст.: *виїзд* (СМШ I 83), *переїзд* (II 59), *вихід* (Ж 91), *від'їзд* (97), *відлет* (99), *відплив* (100), *розхід* (836), *відступ* (ЛФр 37), *відхід* (37), *в'їзд* (39), *заїзд* (76), *здогін* (88), *лет* (114), *обхід* (150), *перехід* (164), *приїзд* (192), *прихід* (195). Початок XX ст. є періодом активного функціонування дериватів зазначеного типу. Разом із цим їх кількість продовжує поступово зростати. Загальномовні словники цього періоду фіксують цілу низку утворень, відсутніх в обстежених джерелах попереднього періоду: *зіход* (УміСп 116), *схід* (126), *вивіз* (130), *винос* (140), *перегін* (198), *заліт* (263), *захід* (290), *розвоз* (855), *виліт* (Гр I 167), *забіг* (II 5), *завіз* (18), *об'їзд* (III 12), *перехід* (142), *підхід* (184), *порух* (355), *похід* (387), *пригін* (411), *проліт* (470), *про-хід* (488), *уїзд* (IV 326), *хід* (399), *утік* “утеча” (364). Процес поповнення абстрактної лексики девербативами з нульовим суфіксом на означення руху був активним і в першій поло-вині XX ст. Так, «Українсько-російський словник» за ред. І. Кириченка реєструє чимало дериватів досліджуваного типу, які в обстежених джерелах попередніх періодів не засвідче-но: *довіз* (К I 423), *занос* (87), *заплив* (99), *зліт* (232), *обліт* (III 35), *перебіг* (243), *переїзд* (272), *плав* (438), *плин* (450), *підвіз* (363), *привіз* (336), *пробіг* (437), *провіз* (444), *проїзд* (464), *пробіг* (IV 437), *проплив* (490), *увіз* (VI 147). Протягом XIX – першої половини XX ст. формування розглядуваного ЛСТ в основному завершилося.

2. Іменники на позначення комунікативної діяльності людей.

Обстежені джерела нової української мови кінця XVII – XVIII ст. вже фіксують утворення аналізованого лексико-словотвірного типу: *О которое забитя оного небожчика в мѣстѣ Боршитолю стался опитъ, а о збойци пилное отишуканя* (МатТим 1612–1699 II 46) «розпитування», і в *п^репросѣ в судѣ полковомъ показала* (ДДГ 1753 316). Протягом XIX ст. кількісний склад девербативів згаданого ЛСТ дещо розширюється, наприклад: *одчот* (К-О II 323) «усне чи письмове повідомлення про стан чи хід справи», *переклад* (Зак 446), *виклад* (Ж 76), *відказ* (ЛФр 35), *говір* (52), *запит* (79), *розказ* (209), *розговір* (207), *переказ* (163), *поклик* (178). Більш активно процес творення девербативів цього типу відбувається в українській мові в період кінця XIX–XX ст. Так, «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка та «Українсько-російський словник» за ред. І. Кириченка фіксує чимало новотворів зазначеного типу, наприклад: *виказ* (Гр I 161), *випит* (176), *обзив* (III 9) «відповідь», *опит* (57) «опитування», *переклад* (121), *поклик* (272), *поспів* «спів» (366), *спів* (176), *відповід* (К I 248), *звіт* (II 189), *одговір* (III 90), *пошепт* (IV 297), *розпит* (V 160). Маємо кілька таких утворень і в «Словнику української мови» в 11 томах, наприклад: *клич* (IV 183) *перешепт* (VI 320), *підказ* (VI 431) тощо.

3. Іменники на позначення вчинків людини.

Утворення зазначеного типу виявили певну стійкість в історії української мови. Окремі давньоруські іменники вийшли з ужитку, але більшість збереглися, служачи моделлю для нових девербативів. В обстежених джерелах кінця XVII–XVIII ст. такі утворення були непоодинокими: *Згорѣло дворовъ 170 зъ великимъ купчиновъ иноземнихъ убиткомъ отъ огня и розхва^тту* (МатТим I 1717–1734 289), *учинил розискъ* (ДДГ 1711 48). Менш активним є процес творення іменників зазначеного типу в сучасній мові. В обстежених джерелах відповідного періоду виявлено лише окремі новотвори, наприклад: *визвол* (Ж 75), *підкуп* (УміСп 684), *приступ* (801) «штурм», *вибрик* (Гр I 147), *замах* (II 63), *захист* (II 113), *переступ* (III 139) «злочин», *прислух* (439) «підслухування».

4. Іменники на позначення стосунків між людьми.

Активно відбувався процес творення девербативів цієї ЛСТ наприкінці XVII – протягом XVIII ст., наприклад: *Утискъ уставичный людей правотѣрныхъ* (МатТим 1646 II), *Стался сваръ межд упастухами о добыткиихъ* (1656–1771 II 309), *Другій зась посп былъ противъ ему на отпоръ мовлячи* (1656–1771 II 68), *Рано былемъ у князя ипротился съ нимъ въ бывшемъ позавчора посварѣ* (1717–1734 II 180), *Добійте мене, абымъ не былъ на посмѣхъ необрѣзанцомъ* (1656–1771 II 183), *намѣ (т) либы(т) в(ъ) то(м) яки(х) споро(в)* (ПЛ 1744 108). Протягом XIX – початку XX ст. відповідні девербативи дедалі частіше проникають у писемні пам'ятки української мови. Обстежені джерела зазначеного періоду засвідчують позитивну динаміку розгляданого ЛСТ: *доступ* (К-О I 405) «можливість зустрічатися з кимось», *запрет* (510), *докорь* (Зак 314), *казазь* (УміСп 257) «заборона», *відпір* (36), *дозвіл* (63), *проклін* (197), *протест* (200), *допір* (Гр I 425) «докір», *догляд* (407), *заклін* (II 49), *заколот* (51) «сварка, заколот», *замір* (65) «намір», *захист* (113), *нагляд* (476), *нагніт* (477) «утиск, пригнічення», *непослух* (555), *опір* (III 57), *оскорб* (III 68), *осуд* (75), *перерік* (135), *пересуд* (139), *підзор* (165) «підозра», *поваб* (207), *поговір* (232),

погдум (232), *позов* (267), *послух* (363), *посміх* (364), *пригніт* (411), *примір* (426), *присуд* (443), *розбрат* (IV 32) «розривдружніх стосунків», *уговор* (314), *бунт* (ЛФр 23), *приказ* (192). За нашими спостереженнями, ця тенденція зберігається й у першій половині XX ст. Так, «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського містить чимало утворень зазначеного типу, які не фіксувалися в обстежених джерелах попередніх періодів, наприклад: *зачеп* (К II 156) «зачіпання», *зговір* (199), *наговір* (578), *упор* (VI 211), *призор* (розм., рідко) (356) тощо. У другій половині XX ст. кількість таких іменників зменшується, оскільки деякі з них переходять до інертного фонду української лексики, а нові похідні не з'являються. Однак у сучасній українській літературній мові маємо кілька таких новотворів, наприклад: *домовняк* (ЛСІ 2015–2016 54).

5. Іменники на позначення звукових процесів, що супроводжують дію.

Наприкінці XVII – протягом XVIII ст. джерела української мови фіксують порівняно невелику групу утворень зазначеного типу, наприклад: *Верескъ (то естъвоплъ) содомчиновърозмножился* (МатТим I 1656–1771 93), *Учинили окрикъ и гукъ по всемъ мѣстѣ* (I 193 1656–1771); *О што не поеднокротъ сварки игомонъ межи собою в малженстве мевали* (1646 181), *Не скоро той галасъ ускорился* (169), *плюскъ* (II 112), *звукъ: .. брАзкъ* (Бер 42), *смѣхъ: грохот* (118).

Істотно зростає продуктивність відповідного ЛСТ протягом XIX ст., наприклад: *крик* (К-О II 39), *дзвін* (Ж 180), *репет* (800), *заклик* (924), *грохот* (ЛФр 55), *грюк* (55), *поклик* (178), *тріск* (238), *стогін* (229), *стук* (231), *щебет* (260). Живим і продуктивним був цей лексико-словотвірний тип і в наступному столітті. Обстежені джерела кінця XIX – початку XX ст. містять чималу кількість утворень цієї групи, більшість з яких є інноваційними, наприклад: *оклик* (УміСп 115), *лук* (412), *брязк* (Гр I 103), *гавк* (263), *згук* (II 141), *зоік* (178), *клик* (250), *ляск* (393), *перешепт* (III 145), *писк* (153), *погук* (236), *полуск* «тріск» (290), *рев* (IV 9), *рип* (17), *хруск* (416), *хряск* (417), *шерех* (493), *шум* (518) тощо. Висока продуктивність відповідного ЛСТ зберігається протягом XX ст. Так, «Українсько-російський словник» за ред. І. Кириченка містить чимало іменників зазначеного типу: *виклик* (К I 153), *виляск* (163), *оплеск* (III 133), *перегуд* (260), *перегук* (260), *подзвін* (IV 4), *поскрип* (228), *присвист* (396), *скрик* (V 358), *сплеск* (443), *хлоп* (VI 338), *хрип* (357). Цей період характеризується збільшенням чисельності розглянутих похідних, що належать до сфери розмовного мовлення, наприклад: *виплеск* (К I 174), *висвист* (180), *відляск* (238), *переплеск* (III 300), *хльост* (IV 341), *хрум* (360), *схлип* (580). «Словник української мови» в 11 томах фіксує кілька утворень окресленого типу, як-от: *передзвін* (СУМ VI 167), *пересвист* (272), *плеск* (576), *посвист* (VII 310), *прищок* (VIII 92) тощо. Поодинокі новотвори зазначеного ЛСТ маємо сьогодні у творах сучасних українських письменників, наприклад: «...де стерпла далина нахилена до вуст тобі залишу рій самотнього багаття і нашо-го човна прозори й переплюск» (С. Осока. Де я тебе розлив).

6. Поступово розширювалося коло іменників на позначення стану, почуттів та бажань людини, наприклад: *оужасаніє пострах/* (Бер 137), *оужасъ: переполох/* (137), *перестрахъ* (137).

У лексикографічних працях XIX – початку XX ст. фіксується цілий ряд утворень, що належать до зазначеного лексико-словотвірного типу, наприклад: *переляк* (Зак 446), *віддих*

(Ж 97), *трепет* (ЛФр 238), *відчай* (Гр I 234), *знів* (293), *задовіл* (II 35), *ляк* (391), *надих* (482) «натхнення», *намір* (503), *острах* (III 72), *пересип* (136) «про сон», *переполох* (133), *перестрах* (138), *поваб* (207) «потяг», *почуд* (393) «здивування», *прокид* (468) «пробудження», *просип* (479) «пробудження», *розрух* (IV 56) «обурення, хвилювання», *спочин* (187), *стрим* (216), *сум* (228), *ужас* (312).

Протягом ХХ ст. продуктивність розгляданого ЛСТ помітно знижується, про що свідчить і кількість фіксацій відповідних похідних у лексикографічних джерелах цього періоду: *передих* (К III 264), *пересип* (310), *подив* (IV 4), *розпач* (V 156), *сумнів* (560), *надлом* (СУМ V 72) «різке послаблення душевних і фізичних сил», *надрич* (77) «надмірне фізичне напруження» та ін. Кілька новотворів зазначеного ЛСТ маємо і в сучасній літературній мові, наприклад *оживляж* (ЛСІ 2014 139). Поодинокі утворення такого типу подають діалектні словники цього періоду, наприклад: *завід* (Он I 263) «плач», *оддих* (Чаб III 33).

7. Певну стійкість у новій українській мові виявив лексико-словотвірний тип іменників, що називають процеси інтелектуальної діяльності людини. Цей тип іменників в основному сформувався протягом ХІХ – першої половини ХХ ст., наприклад: *замисел* (К-О I 497), *здум* (ЛФр 75), *розсуд* (211), *здогад* (УміСп 769), *одліч* (152), *поділ* (225), *роздум* (861), *догад* (Гр I 405), *доказ* (412), *домисел* (419), *згад* (II 136), *розмисл* (IV 51), *спогад* (181), *спомин* (184), *вигад* (К I 138), *вимисел* (164), *нагад* (II 575), *намисел* (621), *подум* (поет., рідко) (IV 16) «думка», *помисел* (112). У другій половині ХХ ст. такі деривати активно використовуються мовцями, проте новотворів зазначеного типу не виявлено.

8. Іменники на позначення процесуальності природних явищ в обстежених джерелах нової української мови є поодинокими: *розсвіт* (Гр IV 56), *смерк* (156), *розлив* (Он II 185) «повінь», *прилив* (СУМ VII 656), *сумерк* (IX 835) «присмерк, смеркання».

9. Окремі з розглянутих іменників є назвами релігійних обрядів, наприклад: *відпуст* (Гр I 225), *помин* (III 295), *постриг* (372), *похорон* (388).

10. У межах ЛСГ нульсуфіксальних іменників на позначення виробничих та технологічних процесів протягом ХХ ст. активно формується *термінологічна лексика*. Девербативи розгляданого типу репрезентують технічну термінологію: *вимір* (Ж 79), *замір* (ЛФр 78), *вимолот* (Гр I 171), *витоп* (К II 199), *налив* (615), *нагрів* (581), *вивар* (Шел 12), *завар* (24), *замір* (27), *засмокт* (28), *вріз* (28), *гарт* (32), *обтяж* (51), *натяг* (52), *начін* (52), *обпал* (54), *обтиск* (54), *обклад* (55), *обтіс* (55), *попуск* (60), *відпал* (60), *обкур* (60); термінологію економіки та торгівлі: *викуп* (К-О I 138), *розход* (158) «витрати», *відкуп* (ЛФр 35), *виплат* (Гр I 176), *відмін* (219) «викуп», *перебір* (III 109) «ревізія», *збут* (К II 177), *винайм* (СУМ I 438); медичну термінологію: *звих* (К II 184), *вивих* (СУМ I 363), *обклад* (V 512) «дифтерит», *перев'яз* (VI 148), *перелом* (218), *поріз* (VII 261), *розтин* (VIII 824), *розтяг* (836); юридичну термінологію: *розбор* (К-О III 121) «слідство», *допит* (Гр I 423), *присуд* (III 443) «приговор», *розслід* (VIII 810) «розслідування», *розиук* (869), *обиук* (V 608); термінологію військової справи: *відступ* (Гр I 230), *наступ* (II 525), *присуп* (III 443), *розвід* (СУМ VIII 633) «огляд і розподіл по постах військових підрозділів».

11. В обстежених джерелах нової української мови фіксуються поодинокі утворення, що є найменуваннями проявів

людського характеру, наприклад: *викрут* (Гр I 165), *підступ* (III 181) «хитрість», *послух* (363) «слухняність».

Щодо сфери функціонування, то протягом усіх періодів розвитку нової української мови утворення на позначення переміщення, пересування та іменники на позначення комунікативної діяльності людей використовуються різною мірою в усіх стилях сучасної української мови, наприклад: *Підводний човен починає входити в склад флоту, починає робить довгі морські переходи й дає блискучі наслідки на маневрах* (Зоря. 1925. жовтень 27); *Крім того, я маю тут багато іншої роботи, яку мушу покінчити, власне до виїзду додому* (ЛУкр. XII листи 53); *Автор коротенько говорить про народні перекази про могили* (Записки. 1897. XV I 2); *Академія наук оголосила свого заклика, на вчителів, головним чином розрахованого – про зібрання всякого етнографічного матеріалу* (Зоря. 1925. березень 20) та ін. Поодинокі утворення окресленого типу з метою посилення експресії вислову вживаються в художній літературі у переносному значенні, наприклад: *Андрій упізнав і свою хату, але не відчув при цьому отого солодкого, щемкого поклик рідної оселі, який ще зовсім недавно гнав його підтюпцем додому* (Тют I 52).

Деривати на позначення одноразової дії вживаються головним чином в усно-розмовному мовленні та мові художніх творів, наприклад: *Стиснувши серце, мусимо в словах Максимовича добачати тільки самий поклін* (Записки. 1897. XV I 10); *Валка повільно рухається платформою, зупиняючись і присідаючи на кожен яскравий спалах у вечірньому небі* (Жадан 85); *Ловиш отой її погляд, бачиш оті її втомлені руки, проклинаєш себе – що ж ти за чоловік, що вона вже з тобою феміністкою стала* (Костенко 142). Поодинокі утворення цієї групи трапляються в науковому стилі, наприклад: *Комети є продуктами викидів з поверхні самих планетних тіл* (Наука..., 7 1961. 19) тощо.

Обстежені джерела дають підстави стверджувати, що протягом усіх періодів розвитку української мови утворення на позначення звукових процесів, що супроводжують дію, іменники, що вказують на стосунки між людьми та позначають вчинки людей, вживаються головним чином в усно-розмовному мовленні та мові художніх творів, зрідка, в епістолярному та публіцистичному стилях, наприклад: *Комусь навіть трохи забагато гомону того, що тепер запанував на нашій, ще недавно такій тихій віллі* (ЛУкр листи XII 46); *Небо з темного стає рожевим, синьо підсвічується, глухо вихоплює кожен вибух* (Жадан 103); *Надлюдський стогін вирвався із мільйонів втомлених експлуатацією пролетарських грудей* (Зоря. 1925, квітень 15); *Тягар утисків і темрява – основні мотиви більшості творів його* (Зоря. 1925, травень 21) та ін.

Девербативи на позначення стану, почуттів та бажань людини поширені головню в мові художніх творів, наприклад: *Ладко підводить голову, наче прокидається, і з подивом, однак не розплющуючись, прислухається до басів...* (Тют I 93).

Іменники, що називають процеси інтелектуальної діяльності людини використовуються головним чином у публіцистичному стилі, усно-розмовному мовленні та мові художніх творів, наприклад: *По кількох здогадах про расу людських часів, автор переходить до пам'яток земляних городищ і валів* (Записки. 1897. кн. I т. XV 1); *До речі, ці здогади двома сторіччями пізніше науково підтвердив Луї Пастер* (Україна. 2005. № 2-3. 30); *Спогади вихором майнули через її свідомість* (Смолич II 272).

Висновки. Таким чином, іменники чоловічого роду, утворені за моделлю ДО + -Ю-, які позначають тривалу дію більшої чи меншої інтенсивності, становлять основний масив розглядаєних похідних, наприклад: *випас, друк, вируб*. Рідше вони позначають дію одноактну: *кив, мах, потиск, доторк* тощо.

Девербативи, утворені за розглядаємою моделлю, тяжіють до різних лексико-словотвірних груп, що є свідченням семантичної поліорієнтації нульового форманта. Це іменники на позначення переміщення, пересування, наприклад: *перевоз, побег, ухад*; комунікативної діяльності: *рознрос, розговор*; вчинків: *розискъ, погром*; морально-етичних взаємин, стосунків між людьми: *сваръ, отпор, допрос*; звукових процесів, що супроводжують дію: *верескъ, гомонъ* тощо.

У новій українській мові ХІХ ст. започатковано формування ЛСГ іменників розглядаєної структури на позначення дій, що належать до різних галузевих сфер, за рахунок яких у ХХ ст. активно формується українська термінологічна лексика: *вивар, замір, винайм, розсліd* тощо. Протягом ХІХ – першої пол. ХХ ст. в основному сформувалася ЛСГ іменників на позначення інтелектуальної діяльності: *здогад, роздум, вимисел* та ін.

Позитивна динаміка властива для продуктивності розглядаєної моделі іменників зі значенням комунікативної діяльності, звукових процесів, дій, що належать до різних галузевих сфер. Спадає динаміка характеризує процес творення розглядаєних девербативів зі значенням руху, іменників на позначення вчинків людини (більшість цих похідних належить до фонду давньої руськоукраїнської мови), іменників на позначення стосунків між людьми (рівень продуктивності їх творення помітно зменшується у другій половині ХХ ст., а частина з них переходить до інертного фонду лексики), іменників зі значенням стану, іменників на позначення інтелектуальної діяльності, які у другій половині ХХ ст. продовжують активно вживатися, проте інновативними утвореннями не поповнюються.

Література:

- Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. *Нариси із словозміни та словотвору*. Ужгород : Закарпат. вид-во, 1960. 416 с.
- Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника /назви осіб чоловічого роду/. Київ : Київ. Держ. пед. ін-т ім. М.П. Драгоманова, 1993. 214 с.
- Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
- Городенська К.Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника). *Мовознавство*. 1994. № 6. С. 22–28.
- Максимець О.М. Формування словотвірної структури іменників зі значенням предметної дії в новій українській мові (кінець ХVІІ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2008. 20 с.
- Николаев Г.А. Русское историческое словообразование. Теоретические проблемы. Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1987. 152 с.
- Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника : Монографія. Херсон : Айлант, 2001. 240 с.
- Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників в сучасній українській мові. *Морфологічна будова сучасної української мови*. Київ : Наукова думка, 1975. С. 35–82.
- Словотвір сучасної української літературної мови. Київ : Наукова думка, 1979. 405 с.
- Третевич Л.М. Нулевая суффиксация имен существительных в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Ужгород. гос. ун-т. Ужгород, 1980. 23 с.
- Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1968. 310 с.

Список скорочень джерел:

Бер	Лексикон словенороский Памви Беринди. Надрук. з вид. 1627 року фотомех. способом / Підгот. тексту і вступ. стаття В.В. Німчука. Київ, 1961. 272 с.
Гр	Словарь української мови: В 4 т. / Зібран. ред. журн. “Києв. старина”. Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. Київ, 1907–1909.
ДДГ	Ділова документація Гетьманщини ХVІІІ ст. Київ : Наукова думка, 1993. 392 с.
Ж	Малорусско-немецкий словарь: В 2 т. Львів, 1886. 1117 с.
Жадан	Інтернат: роман. Чернівці : Меридіан Черновіц, 2007. 306 с.
Зак	Закревський М. Старосветский пандуриста. Кн. 3. Словарь малороссийских идиомов. Москва, 1861. С. 247–628.
Записки	Записки Наукового товариства імені Шевченка. Наукова часопись. Виходить у Львові що два місяці. 1827–1910.
Зоря	Літературно-науковий та політично-громадський ілюстрований журнал. Дніпропетровськ. 1925–1930.
К	Українсько-російський словник: У 6 т. / За заг. ред. І. Кириченка. Київ : Наукова думка, 1953–1963.
К-О	Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка: У 3 т. Харків, 1978–1979.
Костенко	Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. 2014. 416 с.
ЛФр	Лексика поетичних творів Івана Франка: Методичні вказівки з розвитку лексики / Укладачі: І.І. Ковалик, І.Й. Ощипко, Л.І. Полюга. Львів : ЛГУ, 1990. 264 с.
ЛСІ 2012-2013	Лексико-словотвірні інновації. 2012–2013: Словник / Загальна редакція А. Нелюби. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2014. 172 с.
ЛСІ 2015-2016	Лексико-словотвірні інновації (2015–2016). Словник / Загальна редакція А. Нелюби. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2017. 204 с.
ЛСІ 2014	Лексико-словотвірні інновації (2014). Словник / Загальна редакція А. Нелюби. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2015. 220 с.
ЛУкр	Леся Українка. Твори: У 12 т. Київ : Наукова думка, 1979.
МатТим	Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови ХV–ХVІІІ ст. : Підготували до видання В.В. Німчук та І.І. Лиса : В 2 т. Київ - Нью-Йорк, 2003.
Наука	Наука і життя – з № 7 1965 р. Наука і суспільство. Науково-популярний і літературно-художній ілюстрований журнал. 1978–1988.
Он	Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. Київ : Наукова думка, 1984. 495 с.
ПЛ	Приватні листи ХVІІІ ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. Київ, 1987. 173 с.
Саб	Григор Сабалдир. Практичний російсько-український словник. Київ : Видавниче товариство “Час”, 1926.
Смолич	Смолич Юрій. Твори: У 8 т. Київ : Дніпро, 1983.
СМШ	Словник мови Шевченка. Київ : Наукова думка, 1964.
СУМ	Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
Тют	Григій Тютюнник Твори: У 2 т. Київ : Молодь, 1985.
Україна	Україна. Громадсько-політичний, літературно-художній часопис. 2004–2005.
УміСп	Уманець М., Спилка А. Русско-украинский словарь. Берлін, 1924. 1149 с.
Чаб	Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4 т. Запоріжжя, 1992.
Шел	Шелудько І.М. Практичний словник виробничої термінології. Харків в: Рад.школа, 1931. 110 с.

Maksymets O. Development of the suffixal word formation subsystem of nouns with transpositional means of objectified action (formation with zero suffix of masculine gender)

Summary. Derivatives with a generic word-forming meaning of the objectified action constitute a significant group of vocabulary in the Ukrainian language. The system of formants involved in the creation of such nouns is made up of proto-Slavonic, proper Ukrainian, and borrowed suffix morphemes. The purpose of our research is to identify vocabulary word-forming groups of verbal nouns of masculine gender with zero flexion and follow their dynamics.

The masculine nouns formed by the verb basis + -Ø- model constitute the main array of derived nouns under consideration, which denote a longer or greater intensity, such as *“винас”*, *“друк”*, *“вируб”*. They rarely refer to a one-act action, such as *“кив”*, *“мах”*, *“потиск”*, *“доторк”* etc.

The deverbatives formed by the model under consideration tend to be different vocabulary groups, which is the evidence of the semantic polyorientation of the zero formant. These are nouns to denote displacement, movement, for example: *“наступ”*, *“проїзд”*; communication activities: *“поклик”*, *“спів”*; actions: *“захист”*, *“нідкуп”*; moral and ethical relationships, relationships between people: *“захист”*,

“пересуд”; sound processes that accompany the action: *“вереск”*, *“тріск”* etc.

In the new Ukrainian language of the XIX century it was started the formation of lexical semantic groups (LSG) of nouns of the structure under consideration to designate actions belonging to different sectoral fields, due to which in the XX century the Ukrainian terminological vocabulary is actively formed: *“вивар”*, *“замір”*, *“винайм”*, *“розслід”* etc. During the XIX – XX centuries mainly formed the LSG of nouns to denote intellectual activity: *“здогяд”*, *“роздум”* and others.

The positive dynamics is typical for the productivity of the model under consideration of the nouns with the meaning of the communication activity, sound processes, actions that belong to different industry spheres. The declining dynamics characterize the process of formation the considered deverbatives with the meaning of motion; the nouns to denote human actions; the nouns to denote relationships between; the nouns with a status meaning; the nouns for the designation of intellectual activity, which in the second half of XX century continue to be actively used, but innovative formations are not replenished.

Key words: word formation, actions as a subject, noun suffix, history and development.